

महान्तः इंद्रियाश्वासैः समायुक्तं बुद्ध्यासारथिभूतयासंयमनं नियहोयस्यतं रथं ब्रह्ममयं कारणविकारभूतं शरीररथं भूतात्मा देहाभिमानां सर्वतः सुखलिप्सुधीवति ॥ ४ ॥ अयमेव रथ इंद्रिययामेणवशीकृतेन संयुक्तः सम्यक् समाहितः मनसा च सारथिना संयुक्तः बुद्धिसंयमनः बुद्धिप्रतोदश्चेन्न्यहान्भवति बहिर्मुखानीन्द्रियबुद्धिमनसि आत्मनो जीवत्वमापादयति अंतर्मुखवानित्वस्य ब्रह्ममयत्वं आविष्कुर्वतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ एवं निमाह्वलेन यो वेत्ति वेद धीरो ध्यानशीलः ॥ ६ ॥ अव्यक्ताद्यात्मके ब्रह्मवने स्मिन्चेतनः संचरतीत्याह अव्यक्तेति त्रिभिः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्मिँल्लोके आत्मलोके अयेनिमेषमात्रेण स्थावरादि कंबाद्यंसर्वलीयते नेत्रनिमीलनमात्रेण भूतानि प्रलीयंते दृष्टिस्तृप्त्याधिकारादित्यर्थः तदनंतरं भूतकृताः गुणाः शब्दादयो लीयंते नेत्रवत् श्रोत्रादीनामपि गुरुकृत्युक्त्या निमीलने कृते सतीत्यर्थः गुणेभ्यः लीनेभ्यो नंत

महदश्वसमायुक्तं बुद्धिसंयमनं रथं ॥ समारुह्य सभूतात्मा समं तात्परिं यावति ॥ ४ ॥ इंद्रियग्रामसंयुक्तो मनः सारथिरेव च ॥ बुद्धिसंयमनो नित्यं महान्ब्रह्ममयो रथः ॥ ५ ॥ एवं यो वेत्ति विद्वान्वै सदा ब्रह्ममयं रथं ॥ सधीरः सर्वभूतेषु नमो हमधिगच्छति ॥ ६ ॥ अव्यक्तादि विशेषांतं सहस्रथावरजंगमं ॥ सूर्यचंद्रप्रभालोकं ग्रह नक्षत्रमंडितं ॥ ७ ॥ नदीपर्वतजालैश्च सर्वतः परिभूषितं ॥ विविधाभिस्तथा चाद्भिः सततं समलंकृतं ॥ ८ ॥ आजीवं सर्वभूतानां सर्वप्राणभृतांगतिः ॥ एतद्ब्रह्म वनं नित्यं तस्मिंश्चरति क्षेत्रवित् ॥ ९ ॥ लोके स्मिन्यानि सत्त्वानि त्रसानि स्यावराणि च ॥ तान्येवाग्ने प्रलीयंते पश्चाद्भूतकृता गुणाः ॥ गुणेभ्यः पंचभूतानि एषभूत समुच्छ्रयः ॥ १० ॥ देवामनुष्यांगंधर्वाः पिशाचासुरराक्षसाः ॥ सर्वे स्वभावतः स्तृष्टानि क्रियाभ्यो नकारणात् ॥ ११ ॥ एते विश्वस्तृजो विप्राजायंती ह पुनः पुनः ॥ तेभ्यः प्रसूतास्तेष्वेव महाभूतेषु पंचसु ॥ प्रलीयंते यथा कालमूर्मयः सागरे यथा ॥ १२ ॥ विश्वस्तृग्यस्तृभूतेभ्यो महाभूतास्तु सर्वशः ॥ भूतेभ्यश्चापि पंचभ्यो मुक्तो गच्छेत्परांगतिं ॥ १३ ॥ प्रजापतिरिदं सर्वमनसैवास्तृजस्रभुः ॥ तथैव देवानृषयस्तपसा प्रतिपेदिरे ॥ १४ ॥ तपसाश्चानुपूर्व्येण फलमूलाशिनस्तथा ॥ त्रैलोक्यं तपसा सिद्धाः पश्यंतीह समाहिताः ॥ १५ ॥ औषधान्यगदादीनि नानाविद्याश्च सर्वशः ॥ तपसैव प्रसिद्धांति तपोमूलं हि साधनं ॥ १६ ॥

रं पंचभूतानि सूक्ष्मे देहं भकाणि प्रलीयंते स्थूलानां प्रत्याहारैरेव संस्तृतात् एष देहद्वय रूपो भूतसमुच्छ्रय इति पंचभूतानीत्यस्य व्याख्या भूतानां लये तु निर्विशेष चिन्मात्रेणैव रूपेणावतिष्ठत इत्यर्थः सार्द्धं श्लोकः ॥ १० ॥ देवादयः स्वामे देवादिवत्स्वभावत एव उत्पन्नाः नयज्ञादिनानां पिब्रह्मादिनेत्याह देवा इति ॥ ११ ॥ विश्वस्तृजो मरीच्यादयो पिभूतिकत्वाद्भूतलये लीयंत इत्याह एतदिति सार्धेन ॥ १२ ॥ विश्वस्तृग्यः स्थूलभूतेभ्यः परेमहाभूताः सूक्ष्मभूतानि तेभ्योऽपि परांगतिमुक्तो गच्छेत् पाठांतरे भूतानां यो विश्वस्तृक् विराट्सः स्त्रोपादानभूतानि महाभूतानि प्रतिगच्छतीति स एवार्थः ॥ १३ ॥ मनसश्चेन्द्रियाणां च ऐकाग्र्यं परमं तप इत्युक्तलक्षणतपो बलेन सर्वमनसैव स्तृज्यत इत्याह प्रजापतिरित्यादिना ॥ १४ ॥ तपसः संकल्पस्य आनुपूर्व्येण क्रमेण समाहिताः समाधियुक्ताः ॥ १५ ॥ १६ ॥